

TARTALOM

Bevezetés	9
A kutatások áttekintése	18
A forrásokról	22
A sókamarak igazgatása és tisztségviselőik a Hunyadi-korban (1440–1457)	33
A sókamarak vezetői Mátyás király idején (1458–1490)	44
Erdélyi sókamaraispánok	44
Máramarosi sókamaraispánok	53
Mátyás király és a sómonopólium	60
A sókamaraik szervezet irányítói a Jagellók idején (1490–1526)	68
Erdélyi sókamaraispánok	68
Máramarosi sókamaraispánok	87
A sóbevételek csökkenése és a monopólium megszűnése a Jagellók idején	99
A Fuggerek kísérlete a sóbányászat átalakítására	110
Az erdélyi sóbányák sorsa 1529 után	116
A kósó bányászata	132
A bányászat technikája	132
A sókocka nagysága	145
A bányakamarák alkalmazottai	157
A szállítás eszközei	166
A hajók	166
A szekerek	175
A szállítás főbb útvonalai	183
A sókamarak rendszere	189
A kamarások feladatai	211
Só és belkereskedelem	221
Só a kamarai rendszeren kívül	221
Városiak bekapcsolódása a sókereskedelembé	235
A város mint piaci szereplő	261
Só és külkereskedelem	268
Árak és az import	268
Az osztrák só behozatala	275
Lengyel só Magyarországon	292

A balkáni export	299
Fogyasztás és termelés	302
Máramaros bányászata a 15. század végén és a 16. század első harmadában	312
Az erdélyi sókamarak 1515–1516-ban	320
Az erdélyi só bányászata az 1521. esztendei reform idején	323
Az erdélyi termelés és szervezete az 1530-as években	328
Befejezés	348
Függelék	355
Táblázatok	355
Erdélyi sókamaraispánok, 1458–1526	365
Rövidítések	370
Felhasznált források és irodalom	371
Abstract	423
Földrajzinév- és személynévmutató	425

In memoriam Helenae Bolla

BEVEZETÉS

A késő középkori Magyar Királyságban királyi sómonopólium érvényesült: uralkodói jog volt a kősó bányászata, és a terméket – elvben – a király tulajdonában lévő bányahelyeken, illetve az ország belsejében található királyi sóelosztó központokban lehetett megvásárolni. A bányaüzemeket, azokat a hivatalokat, amelyek az árusítást végezték, kamaráknak nevezték. A kötet a bányák és a kamarák vizsgálatán keresztül mutatja be a sómonopólium rendszerének a működését.¹ Könyvünk alapját a 2009-ben megvédett akadémiai doktori értekezés képezi.² Az akkori kéziratot dolgoztuk át, ismertetve az 1440 és 1541 közötti egy évszázad bányászatát, a monopólium működésének főbb sajátosságait és a sókereskedelmet, számba véve a számszaki információkat.

A sóbányászat a magyarországi bányászat egyik ága. A kutatást részletekbe menően foglalkoztatta az európai gazdaság szempontjából valóban fontos réz- és nemesfém-kitermelés (arany, ezüst), annak jogi, pénzügyi, technikai, társadalomtörténeti kérdései, helye s jelentősége a középkor és a kora újkor európai gazdaságában. Monográfia készült a vasbányászatról is. Nem hiányoztak a régészeti feltárások sem. Ám a sókitermelés (szervezete, a monopólium működése, a tisztségviselők személye, kereskedelem stb.) csupán keveseket érdekelt, pedig a középkorban kiterjedt kamarai szervezet alakult ki Magyarországon, s a magyar uralkodók legjelentősebb bevételi forrása a sómonopóliumból származott. A belkereskedelem elképzelhetetlen nélküle.³ A sóbányászat vizsgálata révén bővülnek a magyarországi bányászatról alkotott ismereteink. A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok igen jelentős árucikkéről van szó.⁴

1 1994-ben készítettem el kandidátusi disszertációm, amely a 15. század első felének sókamari szervezetében működő tisztségviselőket vizsgálta. Akkor társadalomtörténeti vizsgálat volt az értekezés célja, ám a tanulmánynak természetesen gazdaságtörténeti vonatkozásai is voltak.

2 Köszönettel tartozom az értékes észrevételekért akkori opponenseimnek, Bessenyei Józsefnek, Blazovich Lászlónak (ki jelen kötet lektora) és E. Kovács Péternek.

3 Áttekintés In: Magyar bányászat 1996. passim. Jellemző, hogy Zsigmond korában Ozorai Pipónak a királyi tanácsban belül súlyt adott sókamara-ispánsága. Vö. Kubinyi 1980a. 21.

4 Az európai gazdaságtörténeti összefoglalások gyakran figyelmen kívül hagyják hazánk sóbányászatát, miközben ennek a cikknek a nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepét, a sóelátást tárgyalják. Példa erre Spufford 2007., Postan–Miller 1987. Ezzel szemben utalást találunk

A földi élet elképzelhetetlen só nélkül. Többször – és fontos fejezetekben – találkozunk vele a Bibliában, szentek legendáiban szerepel, alkalmazták a keresztény liturgiában.⁵ Nem véletlen, hogy oly nagy szerepet töltött be a népi hitvilágban, szólásokban tűnik fel. Fontos élelmezési és tartósítási cikk (zöldség, hús, hal), alkalmazták vaj, sajt készítéséhez, használták gyógyításra, ipari célokra, kutak fertőtlenítésére. Tímároknak volt rá szükségük. A nemesfém-kohászatban használták. Elképzelhetetlen, hogy kenyeret só nélkül süszenek. Az állatok számára szintén nélkülözhetetlen. Ha megfelelő mennyiséghez jutnak hozzá, akkor egészségesebben, gyorsabban fejlődnek, növekszik a súlyuk. Nem véletlen, hogy a középkorban fejlett sótermelés bontakozott ki, s a termék keresett kereskedelmi áruvá vált.⁶

A természetben egyrészt vízben oldott állapotban fedezhető fel, másrészt pedig ásványi kincsként, kősó formájában.⁷ A középkori Magyar Királyság területén, Erdélyben és Máramarosban található gazdag lelőhelyek. A készlet nagysága egyedül Erdély területén 4121 km³-t tesz ki.⁸

Ehhez az értékes anyaghoz különböző módon juthatott hozzá a középkori ember. Jelentős mennyiséget a tengerek vizéből pároltak le. Erre az eljárásra Európában elsősorban a Földközi-tenger térségében volt lehetőség (például Peccais vidéke és a provence-i partvidék, Ibiza, Szicília, Alexandria, a Velence melletti Chioggia, a dalmát tengerpart), de az Atlanti-óceán portugáliai, illetve franciaországi partján (La Rochelle-ig) ugyancsak foglalkoztak vele. A szárazföld belsejében sokféle (például a németországi Lüneburg vagy Halle an der Saale, a Magyar Királyságban Sóvár, a középkori Halics területén) sós kutak, illetve források vizéből párolták le. Bajorországban, illetve a mai Ausztria területén (Hallein, Hallstatt, Aussee stb.) ezzel szemben a föld mélyéről hozták a felszínre. Ezen a vidéken a só agyaggal (illetve más ásványi anyagokkal) elegyesen fordul elő, ezért a bányáüregekbe vizet vezettek, amely kioldotta az értékes fehér anyagot. A sós levet kiemelték, és főző kunyhókban dolgozták fel. Másutt (például Lengyelország, Magyarország) nagy tisztaságú kősót bányásztak, ahol nem volt szükség a finomítására. A bányászat és a lepárlás komoly szakmai ismereteket és szervezettséget kívánt meg – és természetesen elegendő tőkére volt szükség.

rá: Allmand 1998. 710., 717. (a részlet szerzője Bak János) vagy Handbuch III. 1116. Hocquet összefoglalása is csak keveset szól a magyarországi viszonyokról, miközben Lengyelország bányászatát, kereskedelmét részletesen tárgyalja (Hocquet 1985.). Az „érdektelenség” egyik lehetséges oka – a nyilvánvaló nyelvi korlátokon túl – abban kereshető, hogy szemben a lengyel, német stb. ásvánnyal, a magyarországi termék a késő középkorban elsősorban a belkereskedelem árujává vált.

5 Toussaert 1968. 287–302.

6 Tangl 1942. 77–82., Bergier 1989. passim, Spufford 2007. 296. Több, sóval kapcsolatos régi személynévünk van. Lásd Kázmér 1993. 201 (Cellér), 403 (Gépyes), 939 (Só, Sóáros), 940 (Sókamarás), 945–947 (Sós, Sóvágó, Sótörő, Sózó). Tímárookra lásd Petényi 2010. 69–71.

7 Schmidt 1942. 6–10. A kősó fajsúlya 2,15–2,2, a mellékközetekkel együtt 2,4–2,5.

8 Boros 2000. 286.

Nem kevés szervezettségre, ismeretre és tőkére volt szükség ahhoz is, hogy a só eljusson a fogyasztókhoz és a felhasználókhoz. Az igények miatt a 14–15. században virágzó sókereskedelem fejlődött ki Európában. A Földközi-tenger sókertjei nélkül aligha tudott volna fejlődni az Alpokban az állattartás. Az északi-tengeri halászat fellendüléséhez Lüneburg, illetve az atlanti partvidék sójára volt szükség.⁹

Több középkori államban sómonopólium fejlődött ki. A fejedelmek arra törekedtek, hogy megszerezzék a tengerparti sókerteket vagy a bányákat. 1259-ben Anjou Károly, Provence grófja (Károly Róbert dédnagyapja) szerződést kötött a tengeri sólepárlók tulajdonosaival: ettől kezdve a teljes termelést a gróf vette meg, s a kereskedelmet monopolizálta (őt tekintik a *gabelle* megalapítójának).¹⁰ Itáliában számos városállamban magas fogyasztási adót vetettek ki rá, a lakosságot évente meghatározott sómennyiség megvásárlására kötelezték. A kereskedelmet az állam monopolizálta, azaz a terméket fejedelmi vagy városi sóraktárakból adta át a kereskedőknek. Velencében a 12. század végén kezdték el a monopóliumot bevezetni. Franciaországban 1343-ban került sor a *gabelle* bevezetésére. Fokozatosan szervezték meg, jelentősége tartományok szerint változott. A közvetlenül a francia uralkodó alá tartozó területen királyi raktárak sűrű hálózatát építették ki (*grande gabelle*). A fogyasztók vagy a sókereskedők ezekből a raktárakból juthattak hozzá, szabott áron. Ezenkívül súlyos fogyasztási adó terhelte a kereskedelmét.¹¹

Érdemes bővebben foglalkozni a szomszédos Lengyelországgal és Ausztriával.

A Lengyel Királyságban bányaregálé érvényesült, amelynek alapján a bányaterület királyi tulajdonban volt, s az értékesítést az uralkodó privilégiumokkal befolyásolta. A termelés Kis-Lengyelországban a krakkói zsupa (sókamaraispánság) keretei között zajlott. Wieliczván és Bochnián termeltek jelentős mennyiségű sót, és mind a két település a krakkói ispán alá tartozott, bányászatuk élén egy-egy *supparius* (ispán) állt. 1368-ban Nagy Kázmér lengyel király szabályozta a bányászatot és a kereskedelmet.

Az üzemeket az uralkodók rendszerint hosszabb időre meghatározott összegért adták bérbe. A bérlők között krakkói polgárok mellett olaszokat találunk. A bérleti szerződések részletesen szabályozzák a bérlő feladatait, kötelezettségeit. Így például szó van bennük arról, hogy csupán annyi sót kell kitermelni, amennyit el lehet adni. Ő adta ki a bányarészt az egyes vállalkozóknak. A munkásokat rendszeren kellett fizetnie. A *supparius*nak figyelnie kel-

9 Hoffmann 2001. 77–88., Spufford 2007. 296–302. A sótermelés középkori módszerei ismerhetők meg az először 1553-ban megjelent könyvből, magyar fordítása Agricola 1986. 536–549. Lengyelországban foglalkoztak a kibányászott ásvány főzésével. Vö. Jodłowski 1989. 41.

10 Baratier 1968. 142. skk.

11 Hocquet 1985. 274–289. A *gabelle* tulajdonképpen monopólium és adó volt. Vagyis nem csupán a tartományonként változó nagyságú, magas sóadót jelentette, hanem királyi sóraktárak hálózatát is, ahol az uralkodó által meghatározott áron lehetett hozzájutni ehhez a termékhez. LexMa II. 1070–1071., VII. 1326., 1336.

lett arra, hogy a különböző egyházi intézmények (például gnieznói érsek, krakkói püspök), krakkói várnagy, palatinus, kancellár, alkamarás stb. sójárándóságukat megkapják, továbbá a *Bergrechtet* is fizetnie kellett. Az uralkodó megtiltotta, hogy azokra a helyekre, amelyekre Wieliczka vagy Bochnia sóját szállították, külföldi terméket vigyenek. Ha mégis valakinél ilyet találtak, a rakományt elkobozták, a szállítóeszközt megsemmisítették, az árust elfogták. Ilyen esetben a *supparius* emberei igénybe vehették a kapitányok, királyi tisztviselők, illetve a városi hatóság segítségét.

Wieliczka a nyugati országrész, Bochnia pedig a keleti tájak sóellátásáért felelt. Sóraktár működött a két bányahelyen, illetve a Visztula melletti Krakóban. Amelyik kereskedő sóhoz akart jutni, a három sóraktár valamelyikét kereshette fel, ugyanis az értékesítéssel a három helység polgárai foglalkozhattak. A királyság városaiban a kiskereskedők árulták a fogyasztóknak. Királyi privilégium egyre több városnak biztosította, hogy sóraktárat létesítsen (például 1366, 1390. Sandomierz), ahol a raktárat a helybeli kereskedők látták el. A helyi, illetve a tágabb körzet fogyasztója (például kisvárosok lakója, illetve kereskedője, ahol nem volt raktár) itt vehette meg a terméket. Ruténföld (Halics) több olyan helyén, ahol sótermelés folyt (Przemysl, Kolomea) szintén felállítottak raktárakat. Ezek a raktárak tehát a városi közösség üzemelésében működő sóhivatalok voltak, s a kiskereskedelmi forgalmat bonyolították le.

A kis-lengyelországi nemesség 1454-ben szerezte meg azt a jogot, hogy évente három alkalommal, ünnepek idején a saját (illetve uradalmi) sószükségletét a bányáknál vehesse meg (a kiskereskedelmi árnál 50 százalékkal olcsóbban), és vámmentesen szállíthassa. 1520-ban nyerte el ezt a jogot a nagy-lengyelországi nemesség (ők Bydgoszcz sóraktárában vásárolhattak így sót). A külföldi vagy más tartománybeli só (hacsak erre nem volt királyi engedély) szintén tilos volt forgalomba hozni. A bányaregále 1576-ban szűnt meg.¹²

A Habsburgok területén (nem számítva a kisebb üzemeket) a késő középkorban három helyen bányásztak jelentős mennyiségű só. A tiroli Hall sóbányászata Magyarország szempontjából figyelmen kívül hagyható. Ezzel szemben a stájerországi Aussee, illetve a közelében fekvő, ám Felső-Ausztriába eső Hallstatt sója már eljutott Magyarországra. A bányák a tartományi fejedelem birtokában voltak, amit bérlet formájában hasznosítottak.¹³

Hallstattban a termelés a 14. század elején lendült fel. A késő középkorban a bánya a tartományi fejedelmi kamarai igazgatás alá tartozott, egyúttal a főzüzem felett is felügyeletet gyakorolt. Ezt a feladatot a Traun folyócska

12 Senkowski 1987. 315–318., Wyrozumski 1989. 275–276., Wyrozumski 1978., Hocquet 1985. 120. Az 1368. esztendei rendtartás: Helcel 1856. 217–225. Sókamari szerződéseket közöl Zathay 1955. 176–184. A ciszterci rendnek Európa-szerte szerepe volt a bányászat fejlesztésében (Lékai 1991. 307.). Bochniában például 1249-ben a wachoki ciszterciek (a franciaországi Morimond filiája) kaptak bányajogosítványt. 1278-ban azonban Boleszláv fejedelem minden korábbi adományt visszavont (Piotrowicz 1991. 273–275.).

13 Palme 1983. 342–343., 446., Pickl 1974. 22.

partján fekvő közeli Gmundenben található sóhivatal (kamara) látta el, ahol vámhivatal szintén működött. A konkrét bányászati tevékenységet, illetve a sófőzést vállalkozók végezték, akiknek erre a tartományi fejedelem jogosítványt adott (*Hallinger*). Nekik kereskedelemre is volt lehetőségük. Az előállított sót nagyobb hordóhoz hasonló edényekbe töltötték, amit *Fudernek* neveztek. A vízi szállítás és a kereskedelem szempontjából a kisebb kiszérés kedvezőbb volt. Ezért csomagolták át a terméket fahordócskákba (*Küfel*, de alkalmanként *Kufe* néven is előfordult). A *Küfel* súlya kb. 7 kg volt.¹⁴ Ezt a műveletet, illetve a szállítást fejedelmi kiváltság alapján bizonyos családok végezheték (*Fertigernek* neveztek őket), akik jogot kaptak a kereskedelemre is. Ők részben hallstattiak voltak, részben Gmundenben éltek. Nem véletlen, hogy a

14 Kötetünkben többször lesz szó osztrák mértékekről, pénzekről, ezért munkánk elején adunk áttekintést róluk. Ausztriában (s német területen másutt) a font egyrészt meghatározott súlyt (a nálunk is elterjedt bécsi kb. 0,56 kg) jelentett. Másrészt azonban a számítási rendszer része volt. Így 1 font (Pfund, talentum, libra) = 8 solidus (Shilling) = 240 dénár (Pfennig) = 480 obulus (Hälbling). Ugyanebben a rendszerben számolták a sót. 1 font só = 8 solidus = 240 Küfel. Kováts 1938. 443–451., Pribram 1938. 72–73. Ezenkívül még a következő mértékegységekkel találkozunk a forrásokban. A Fuder eredetileg szekeret (plaustrum) jelentett, majd magát a szekérrakományt szintén így nevezték. A középkorban ezenkívül különböző áruk (például só, vas, fa, bor stb.) mértékegységéül szolgált. Használták továbbá terület nagyságának a jelölésére is (Grimm. IV/1. 363–367.). Nagysága bányavidékek szerint változott. A tiroli Hallban 168, 758 kg, s így megfelelt egy lórakománynak, Hallstattban 56–65 kg súllyal rendelkezett (100–115 bécsi font), és a kiszáritás után a benne lévő só mennyisége 105–108 fontot nyomott. Ausseeben háromszor változtatták meg a méretét. Eredetileg 125 bécsi fontot (= 70 kg), majd a 15. század elejétől 81–87 fontot (= 45,36–48,72 kg) tett ki, végül a 15. század végétől (I. Miksa uralkodása idején) a súlya 60–70 font (= 33,6–39,2 kg) lett. Palme 1983. 134., 222., 340–341., 386. Ugyanígy változott a mérete a Salzburg érseki tartományban fekvő Halleinben is. 1296-ban kb. 70 kg volt (itt a Küfel ekkor 9,25 kg-ot nyomott). A méretek a 15. század közepén változtak meg. 1569-ben már csupán 65,64 kg-ot tett ki (ugyanekkor az itteni Küfel súlya 6,32–6,69 kg között ingadozott lásd Wanderwitz 1984. 316–319.). Az Alpok vidékén a 16. században tértek át fokozatosan (Gmundenben 1524-ben) a nagyobb méretű Kufe, a Großkufe (Gmundenben, Hallstattban 82–83 kg) alkalmazására, aminek az volt a célja, hogy a csehországi exportot segítse. Az új mérték a Küfelt azonban nem szorította ki. 1 Fuderből bányavidékek szerint változó mértékben 8–10 (átlagosan 9) Küfelt készítettek. Úgy számoltak, hogy 1 font Küfel egyenlő 8 β Küfellel, ami 240 darab. A fontot 0,56 kg-nak számoltuk. (Schraml 1930. 228–229.). A Küfel 1 láb magas, alulról felfelé kiszélesedő, fából készült kerek edény volt, amelybe a sót beletömködték, s felülről lezárták. Mind az edény készítése, mind pedig a csomagolás külön szakmának számított. Egy 1710. évi hallstatti próba szerint a súlya 13 fontot (= 7,28 kg) tett ki, míg a benne lévő só 11,9 fontot (= 6,67 kg), kerekítve 12 fontot (= 6,72 kg) nyomott volna (Schraml 1932. 219–220.). Más, közkeletű (a szakirodalomban elterjedtebb) felfogás szerint 12,5 font (= 7 kg) nehéz volt (Pribram 1938. 781.), ami alapján azt mondhatjuk, hogy fél font a különbség (4–4,2 százalék). Mi ezt az utóbbi értéket vettük alapul, így elképzelhető, hogy eredményeink a valósághoz képest 4 százalékos eltérést mutatnak fel. A Fuder mint mértékegység nálunk borral, fával kapcsolatban tűnt fel (Mollay 1990. 239–240.). Alkalmanként felbukkan a sóval kapcsolatban a Metzen (mérő) is, például Pozsonyban. Egy bécsi Metzen 0,4228 hektoliternek felel meg (Schalk 1886. 480.). Nálunk használták a latin cupa szót (Neumann 2007a. 173.) is a Küfelre, s innen eredhet a 16. századi kupsó elnevezés (Takács 1906. 113.). Lásd még Mollay 1982. 376.

Hallstattban főzött sót elsősorban nem erről a városról, hanem Gmundenről nevezték.

Gmundenből a Traun folyócskán, majd a Dunán hajók vitték az árut Bécsig.¹⁵ A gmundeni sót ugyan alkalmanként Dél-Csehországban is használták, elsősorban azonban Felső- és Alsó-Ausztriában, illetve Bécsben vásárolták. Felső-Ausztriának a Dunától északra eső régiójába a középkorban Salzburgból hozták ezt a cikket, amiképpen Csehországba is nagy mennyiségben exportáltak salzburgi sót.¹⁶

Ausztria területén I. Miksa és I. Ferdinánd a bányauzem ügyeinek részletekbe menő szabályozásával mind jobban beavatkozott a bányászatba. Ferdinánd 1521 és 1523 között egy sor rendelkezést adott ki, amelynek nyomán emelkedtek a sóbányászatból származó bevételek.

Aussee ásványából kevés került Gmundenbe. Ugyan egy 1430-ban kiadott szabályozás után az Ennsen Alsó-Ausztriába, illetve szárazföldön még Bécsújhely felé is szállíthattak belőle, de ez a bányahely elsősorban Stájerországot, Karintiát látta el. Délebbre már a tengeri só uralta a piacot. Az Ausseeből származó főzött sóhoz kapcsolódott Rottenmann és Bruck an der Mur lerakatjoga (a fogalom régebbi elnevezése: árumegállító jog), amely kirajzolta a szállítás fő irányát. Bruckból hajók, illetve tutajok vitték Grazba, ahonnan az áru útja többek között Gleisdorfba, illetve Radkersburgba vezetett.¹⁷

Stájerországban a sófőzés magánvállalkozók kezében volt. A bérletből származó haszon 1437–1438-ban 6000–7000 fontot tett ki, vagyis a tartományi kamara bevételeinek a fele ebből a forrásból származott. III. Frigyes császár ebben a tartományban a sófőző vállalkozóktól (*Hallinger*) kezdte magához váltani a sófőzést¹⁸ (az első adat erre 1449-ből való), ezzel megtette az első lépéseket a monopólium felé.¹⁹

A cikk kereskedelmi forgalmazását sokszor a lerakatjoggal rendelkező városok polgárai végezték. Eme kiváltság alapján az adott település lakosai a környéken árulták vagy pedig továbbszállították a következő hasonló előjogot birtokló helységbe. A lerakatjog miatt a városi *Bannmeile* területén élő parasztság a városból biztosította sószükségletét. A kereskedelem tehát nem az állami monopóliumon alapult, még ha a kiváltságot a fejedelem adta is.

A 15. században több helyütt maga a város kapott jogot kamara létesítésére (Bécs például 1479-ben). Eszerint a sót a városi kamara vette meg, s itt vásárolhattak be a kereskedők, a helyi árusok. Vagyis a helység és környéké-

15 Krackowizer 1899. II. 269–333., 372–373. Az Alpok vidékén a sószállítók között különösen a Zille nevű hajótípus örvendett népszerűségnek. Bajorországi használatára vö. Schaefer 1995. 257–266.

16 Palme 1983. 390–402. 1453-ban V. László szerint Magyarországon „unser Gmundisch Salz”-ot értékesítettek (DF 240 246.).

17 Palme 1983. 344–346., Tremel 1969. 148–156., 203–206.

18 Tremel 1956. 560–561., Hoffmann 1979. 213–214.

19 Hoffmann 1979. 213.

nek ellátása a város monopóliuma lett. A 16. században Bécsben császári sóhivatal vette át a sóelosztás funkcióját.²⁰

Magyarországon jelentős mértékű bányászat – mint ismeretes – Erdélyben és Máramaros vidékén folyt, s megemlíthető a sóvári sókút is, amely azonban a szűkebb táj ellátásában bírt jelentőséggel. Sáros megyében nem csupán itt, hanem másutt is foglalkoztak sófőzéssel. A sós források, illetve sókutak vizét nagy edényekben forralták, a víz elpárolgása után visszamaradt a finom só. Maga a művelet nagy szaktudást igényelt, ennek ellenére nemesek, parasztok is megpróbálkoztak vele.²¹

Máramarosban a bányászat, amely az újkorban igen fontos szerepet töltött be az ország ellátásának a biztosításában, csupán a 13. század végén indult meg. E bányavidék jelentősége fokozatosan növekedett, úgyhogy a 14. század végén már az ország északkeleti tájainak (a Tisza vonalától északra, illetve a Zagyvatól keletre) a lakói e vidék ásványát fogyasztották (a lengyel, illetve rutén import mellett). A késő középkorban ugyan a máramarosi só mind nagyobb gazdasági jelentőségre tett szert,²² ám Erdély elsősége vitathatatlan, mivel az ország nagyobbik részébe (beleértve Szlavóniának a Szávától északra fekvő tájait is) e tartomány „fehér aranya” jutott el. Így az erdélyi bányászattól függött, hogy az ország jelentős hányadán mennyi került belőle az emberek asztalára, mennyit kaptak az állatok. Kisebb-nagyobb mértékben a Balkánon is felhasználták az erdélyi sót. Ezek a körülmények indokolják, hogy bővebben és részletesebben foglalkozzunk az erdélyi bányászat viszonyaival.

Forrásadottságok miatt arra van szükség, hogy a középkor végének, illetve a kora újkor kezdetének az időszakát vizsgáljuk, mivel ez segíthet a középkor jobb megértésében. A választást megkönnyítette az a körülmény, hogy eddigi kutatásaink során kiderült: a bécsi Hofkammerarchiv, a Nationalbibliothek, a Magyar Kamara Levéltára (MNL OL), az Országos Széchényi Könyvtár és az ELTE Egyetemi Könyvtára értékes számszaki anyagot rejt ebből a korszakból.

Jól ismert, hogy amiként az európai történelemben is nehéz meghatározott évhez kötni a középkor és a kora újkor határát,²³ úgy a mohácsi csatával nálunk sem szűnt meg a középkor társadalma, a korábban elkezdődött gazdasági és társadalmi folyamatok (az érzékelhető lassú változások ellenére) még tovább érvényesültek. A 16. század számos forrása szól 1526 előtti törté-

20 Srbik 1917. 117–125., Knittler 1974. passim, Csendes 1971. 7–9. Bajorországban szintén lerakattal-joggal rendelkező települések polgárai kereskedtek a sóval. Ennek az élelmészeti cikknek köszönhető például München, Passau a fejlődését. Vö. Schremmer 1970. 39–62.

21 Wenzel 1880. 179., Emons–Walter 1986. 75. skk.

22 Györfly 1963–1998. IV. 114., Draskóczy 2004. 289., Bélay 1943., Glück 2008., Glück 2009. Romániában az 1199–1556 közötti máramarosi okmányok kiadását tervezik. Ha a vállalkozás megvalósul, könnyebbé válnak a táj kutatásának a lehetőségei. Drăgan 2003. 57–61.

23 Ismeretes, hogy a gazdaságtörténet-írás a 15. század közepét tekinti az új korszak kezdetének. Vö. például Braudel 1985., Handbuch III. passim.

nelmünkről.²⁴ Az is ismeretes, hogy a kora újkorban felismerhető jelenségek némelyikének a gyökerei a 15. század második felében, illetve végén fedezhetők fel.²⁵ Hozzátehető, hogy Erdély esetében 1541. évet tekintik korszakhatárnak.²⁶

Midőn I. Ferdinánd király megkezdte a pénzügyigazgatás átszervezését, az új rendszert a középkori alapok felhasználásával alakította ki. 1530 és az 1550-es évek eleje átmeneti időszaknak tekinthető. A jelentős reformok (például kamarai rendszer, a vámigazgatás átszervezése) ellenére intézkedései az 1540-es évek végéig nem hozták meg a várt sikert, s így az adminisztráció átfogó átalakítására csupán 1548 után került sor.²⁷ Az ellenkirálynak, Szapolyai Jánosnak a királysága, illetve Erdélynek az igazgatása ugyancsak megőrizte középkorias jellegét.²⁸ Erdély területe 1541-ig a Magyar Királyság részét képezte, s csupán ezután kezdte Fráter György az erdélyi államiság alapjait kialakítani. Ismeretes, az új igazgatás csak 1556 után formálódott ki.²⁹ Mivel a sóigazgatás és a -bányászat sem vesztette el középkori vonásait, így tanulságos az 1526 utáni források (például számadások) vizsgálata.

A kutatókat eddig is foglalkoztatta a Jagelló-kor, illetve az azt követő korszak gazdaságtörténete. Ám az utóbbi időben kevesebb figyelmet szenteltek a bányászat, a termelés viszonyainak, a kamarások gazdálkodásának. Nem került sor annak elemzésére sem, hogy mekkora lehetett a sótermelés nagysága a középkorban, s mennyi fogyott ebből az élelmezési és tartósítási cikkből a középkor végén, illetve a kora újkor kezdetén Magyarországon. Ugyanígy szükséges annak vizsgálata, hogy a monopólium keretei között miképpen kereskedtek vele. Miközben a sóexportról több tanulmány is készült, nem kezdődött el a hazánkba irányuló import vizsgálata. Pedig ennek nagysága korok szerint változott, s Magyarország legészakibb tájain vagy a nyugati ország-részben bizonyos korszakokban a külföldi termék biztosította az ellátást.

24 Az 1526-os politikai korszakhatáron átnyúló hosszú távú folyamatok álltak a korán elhunyt Barta Gábor és Szakály Ferenc érdeklődésének középpontjában. Paulinyi Oszkár bányászat-történeti írásainak java része (vö. Paulinyi 2005.) is a két korszak forrásanyagát hasznosította. A középkorból a kora újkorba átnyúló folyamatokat vizsgáló munkák közül példaként említhető: Székely 1968., Pach 2003., Gecsényi 2002., Tringli 2003. Török kori források használata középkori viszonyok megismerését teszi lehetővé. Például Granasztói 1989. 63–82., Teke 1989., Blazovich 2002., Engel 1996b. Kora újkori dokumentumokat használt középkori vonatkozású probléma megoldására többek között például Ladányi 1980., Nógrády 2000., Kubinyi 2002.

25 Például újabban Kubinyi 2003., Pálffy 1996., Bessenyei 2007.

26 Erdély 2005. 299–348. (a vonatkozó rész, amely Anton Dörner munkája, nem figyel eléggé az 1526 előtti és utáni periódus különbségeire). A Wass család regesztagyűjteménye az 1540. esztendővel zárja a középkort. Vö. Wass család.

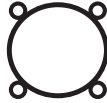
27 Ember 1946. 128., Szűcs 1990. 8–12., Kenyeres 2003a. 64–81., Kenyeres 2003b. 71–74.

28 Ember 1946. 387. skk., Barta 1979. passim, Jakó 1998. 105–108. Jakó Zsigmond a középkori vajdai intézmény vizsgálatába bevonta Ferdinándnak az erdélyi vajdák számára 1552-ben készített utasítását. Lásd Jakó 1997.

29 Az önálló Erdély kiformalódására lásd Barta 1977., illetve újabban Oborni 2004.

A Mohácsot követő beháború, majd az ország három részre szakadása miatt a 16. században nőtt a külföldi behozatal.

Noha különböző munkákban számos adatot találunk rájuk, csupán legújabbán készült összeállítás a korszak pénzügyigazgatási tisztségviselőiről.³⁰ Elkerülhetetlen, hogy ne foglalkozzunk velük mi is ebben a munkában. Elkészítettük a sókamaraispánok életrajzát. Ám az életpályák részletes megírása szétfeszítette volna ennek a könyvnek a kereteit, ezért csupán a mondanivalónk szempontjából lényeges részleteket találja meg az olvasó.

30 Soós 2013–2014.